

Brussels Studies

La revue scientifique électronique pour les recherches
sur Bruxelles / Het elektronisch wetenschappelijk
tijdschrift voor onderzoek over Brussel / The e-journal
for academic research on Brussels
Collection générale | 2017

Culturele voorzieningen en stadsontwikkeling: het centrum voor hedendaagse kunst WIELS als voorbode van de veranderingslogica's van een volkswijk?

Équipement culturel et développement urbain : le centre d'art contemporain

WIELS, héraut des logiques de transformation d'un quartier populaire ?

Cultural facilities and urban development: WIELS contemporary art centre and the transformation of a working-class neighbourhood

Simon Debersaques

Traducteur : Annelies Verbiest

Édition électronique

URL : <http://journals.openedition.org/brussels/1530>

DOI : 10.4000/brussels.1530

ISSN : 2031-0293

Éditeur

Université Saint-Louis Bruxelles

Référence électronique

Simon Debersaques, « Culturele voorzieningen en stadsontwikkeling: het centrum voor hedendaagse kunst WIELS als voorbode van de veranderingslogica's van een volkswijk? », *Brussels Studies* [Online], Algemene collectie, nr 112, Online op 03 juillet 2017, geraadpleegd op 19 avril 2019. URL : <http://journals.openedition.org/brussels/1530> ; DOI : 10.4000/brussels.1530

Ce document a été généré automatiquement le 19 avril 2019.

Licence CC BY

Culturele voorzieningen en stadsontwikkeling: het centrum voor hedendaagse kunst WIELS als voorbode van de veranderingslogica's van een volkswijk?

Equipped culturel et développement urbain : le centre d'art contemporain

WIELS, héraut des logiques de transformation d'un quartier populaire ?

Cultural facilities and urban development: WIELS contemporary art centre and the transformation of a working-class neighbourhood

Simon Debersaques

Traduction : Annelies Verbiest

NOTE DE L'AUTEUR

Het onderzoek werd gevoerd in het kader van een eindwerk voor de master in geografische wetenschappen aan de *Université Libre de Bruxelles* en voortgezet in het kader van een doctoraat bij Metrolab.brussels

Inleiding

- 1 De opening van het eerste Brusselse centrum voor hedendaagse kunst in 2007 in het lager gelegen deel van de gemeente Vorst, dat zich kenmerkt door een industrieel stadsweefsel en sociaal-economische onzekerheid, lijkt voor deze wijk het begin van een nieuw

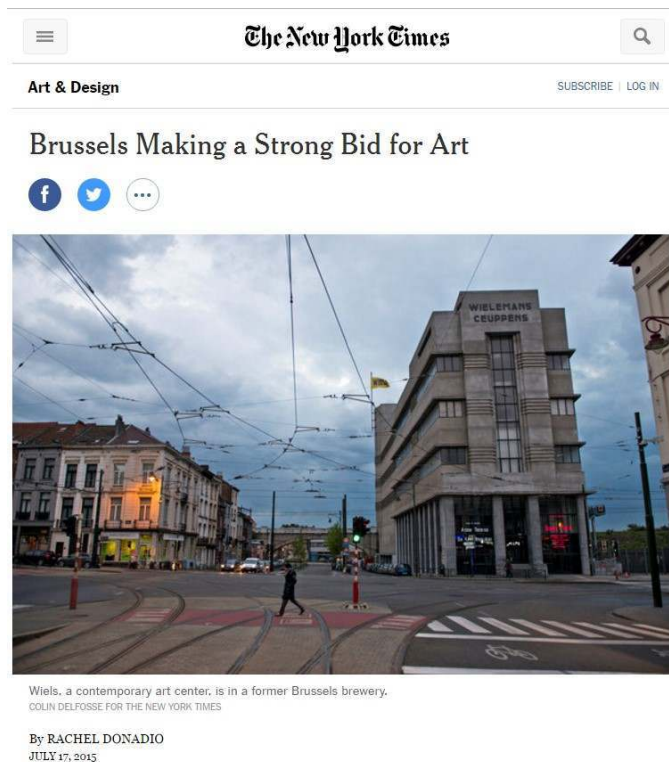
tijdperk ingeluid te hebben, zoals de internationale pers daarvan getuigt (Figuur 1 en 2). WIELS, dat ondergebracht is in een gebouw op het terrein van een voormalige brouwerij, springt al van ver in het oog, niet alleen door zijn indrukwekkende architectuur in art-decostijl sinds de renovatie van het gebouw maar ook door de wapperende vlag op het dak en de imposante titels van tentoonstellingen op de glasramen, die vanaf de omliggende straten de aandacht trekken. Naast deze opvallende visuele elementen zijn er tevens de activiteiten rond creatie (kunstenaarswoningen), verspreiding (tijdelijke tentoonstellingen) en bemiddeling (educatieve en/of sociaal-artistieke activiteiten) die het kunstencentrum organiseert.

Figuur 1. Dit artikel - of liever gezegd, deze vastgoedontwikkeling (contactgegevens van twee vastgoedkantoren aan het einde van het artikel) - uit de Financial Times, dat enkele dagen voor de opening van WIELS gepubliceerd werd, stelt Vorst voor als een toekomstige Brusselse gemeente met een hoge "levenskwaliteit". Volgens de journalist zou deze verandering grotendeels toe te schrijven zijn aan de herbestemming van het terrein van Wielemans-Ceuppens in een cultuurpool en zou de komst van WIELS op de site de herwaardering van het vastgoed in laag-Vorst op gang kunnen brengen.

Bron: G. Parker, Financial Times, 13 januari 2007.

Figuur 2. The New York Times stelt WIELS voor als een van de speerpunten van een nieuwe artistieke dynamiek in Brussel

Bron: R. Donadio, The New York Times, 17 juli 2015.

- 2 Vanaf de jaren 1980, na de desindustrialisering en de opkomst van een systeem van interstedelijke concurrentie, werd de link tussen cultuur en de “vernieuwing” van stedelijke ruimten voortdurend benadrukt door het stadsbeleid, de instellingen en agentschappen voor lokale ontwikkeling, de media en zelfs sommige privé-investeerders en -projectontwikkelaars. In het geval van Brussel, bijvoorbeeld, maakte vastgoedgroep *Atenor*, die al jarenlang erg actief is in de Kanaalzone, onlangs de vergelijking met de militaire sector door erop te wijzen dat steden zich absoluut zouden moeten aansluiten bij de “culturele wapenwedloop”¹. Zoals vele andere auteurs die deze “culturele kentering van de stedelijke regeneratie” [Miles, 2005] geanalyseerd hebben, verklaart E. Vivant dat “het gebruik van cultuur in het stadsbeleid een opmerkelijke tendens is in de wijzen van stadsproductie sinds een dertigtal [veertigtal] jaar in een context van postindustriële overgang” [Vivant, 2007: 171].
- 3 Hoewel cultuur tegenwoordig vaak voorgesteld wordt als een instrument voor territoriale ontwikkeling [OESO, 2005; DGewOP, 2013: 40; EESC, 2016, in het bijzonder] dat zowel de economische groei (door zijn aantrekkingspotentieel) als de sociale samenhang (door zijn participatie- en erkenningspotentieel) in de hand werkt, zou de culturele voorziening uitgegroeid zijn tot een bevoorrechte actor van de dynamiek voor de “herontwikkeling” van voormalige industrieterreinen. Een culturele voorziening zou namelijk een positieve sociale, economische en stedelijke impact teweegbrengen. “Hoewel het duidelijk is dat musea hoekstenen kunnen zijn in de fysieke transformatie van de stad en de verbetering van het stedelijke merkimago, zijn de economische en maatschappelijke gevolgen toch wel veel gematigder”, aldus B. Lusso [2009: 1]. Vooral aangezien dit zonder sterke, proactieve beleidsacties, die deze

culturele investeringen op verschillende schalen begeleiden, averechtse gevolgen kan meebrengen [Lusso, 2009; Colomb, 2011]. De culturele voorziening is dus een interessante sleutel om de territorialisering van cultuur in het beleid voor de “herwaardering” van oude industriewijken te analyseren. Onder “culturele voorziening” verstaan we elke plaats “waar artistieke evenementen georganiseerd worden en waar ‘cultuur’ gecreëerd, overgedragen of geconsumeerd wordt” [Bianchini, Ghilardi, 1997: 49]. Naar aanleiding van de neoliberale verschuiving van de openbare actie [Jobert, Théret, 1994] werd de rol van de culturele voorziening die ontstaan is uit het ruimtelijke keynesianisme [Reigner, 2011] herzien in het kader van de aanleg van stedelijke ruimten: er werd overgeschakeld van een maatschappelijke en ruimtelijke herverdeling van cultuur (toegang tot cultuur voor iedereen) op lokale ontwikkeling (focus op de culturele/creatieve uiting van eenieder), vaak onder invloed van de overmacht van de economische belangen [Hélie, 2009].

- 4 Om het traject van het centrum voor hedendaagse kunst WIELS vanuit de invalshoek van de hedendaagse verandering van stadsruimten te vatten, moeten we de casestudy weer in zijn stedelijke context plaatsen. Het project “Wiels” werd ontwikkeld aan het begin van de jaren 2000, een overgangperiode in het Brusselse culturele stadsbeleid. Aan de hand van twee gewestelijke strategische plannen wijzen J-M. Decroly en M. Van Criekingen [2009] op een “belangrijke overgang in het stadsbeleid” in de loop van de jaren 2000. Terwijl het Gewestelijk Ontwikkelingsplan (GewOP, 1995, 2002) de “herwaardering” van de centrale wijken en de interne organisatie van het gewestelijk grondgebied toejuichte, zette het Plan voor de Internationale Ontwikkeling (PIO) in op een strategie om de laatste gewestelijke grondreserves te herwaarderen met “ambitieuze” stadsprojecten. Voor het beleid inzake culturele voorzieningen betekende dit een omschakeling van een beleid gericht op de ondersteuning van buurtvoorzieningen op het hele grondgebied [GewOP, 2002] naar een beleid gericht op het aanzetten tot de uitvoering van grote voorzieningen “die uitgedacht zijn als speerpunten van de internationale bevordering van de stad” [PriceWaterHouseCoopers, 2007: 38].
- 5 In diezelfde periode kwamen actoren uit de burgermaatschappij en het plaatselijke artistieke milieu naar aanleiding van het event “Brussel 2000 - Culturele hoofdstad van Europa” in actie tegen de institutionele complexiteit van de Brusselse culturele sector om te komen tot een “Cultuurplan voor Brussel” [RAB/BKO, 2009]. Aangezien culturele aangelegenheden onder de bevoegdheid van de twee gemeenschappen vallen, is het Brusselse cultuurbeleid afhankelijk van de Belgische staat, de Vlaamse Gemeenschap (VG), de Franse Gemeenschap (FWB), het Brussels Hoofdstedelijk Gewest via de VGC, de FGC en de GGC en tot slot de negentien gemeenten (Franstalige en Nederlandstalige schepenen van cultuur)². Die versnippering kan leiden tot ingewikkelde financiële en organisatorische constructies binnen de culturele instellingen.
- 6 Onder invloed van het *Bilbao-syndroom* (het wereldwijde streven naar het grootste museumproject) en de uitgebreide aanmaning tot *creativiteit* in stedelijke ruimten, tracht het artikel meer inzicht te verschaffen in de logica’s en de sociaal-ruimtelijke gevolgen van “stadsontwikkeling door middel van cultuur” [Teisserenc, 1997], meer bepaald door een grondige analyse van de relatie tussen een cultuurhuis en zijn wijk. Na een voorstelling van het theoretische kader in de vorm van een typologie, alsook van de territoriale context waarin het kunstencentrum gevestigd is, zullen we specifiek het traject van WIELS bestuderen aan de hand van de productielogica’s (strategieën van actoren) en de heersende sociaal-ruimtelijke dynamieken sinds de opening van het centrum (relatie voorziening/wijk).

1. Theoretisch analysekader: typologie van de sociaal-ruimtelijke logica's bij de vestiging van een culturele voorziening

- 7 Ondanks de overvloedige literatuur over de relatie tussen een culturele voorziening en haar stedelijke omgeving zijn er weinig verslagen over de onderliggende logica's bij de vestiging van een culturele voorziening op een grondgebied. Dus hebben we op basis van vier ideaaltypes een typologie uitgewerkt, die het eerste schema vormde om het geval WIELS te bestuderen (Tabel 1). Aangezien het moeilijk is om de relaties tussen culturele voorzieningen en hun omgeving te vergelijken gezien hun grote diversiteit (type cultuur en programma) en uiteenlopende stedelijke context (actoren, stadsbeleid, grootstedelijke en wijkspecifieke uitdagingen), is het doel van deze typologie van conceptuele aard (classificatie), en niet zozeer van empirische aard (vergelijking).

Tabel 1. Typologie van de sociaal-ruimtelijke logica's bij de vestiging van een culturele voorziening

Relatie Cultuurhuis - Wijk		Mate van opname in plaatselijke netwerken	
		Zwak	Sterk
Wijze van ruimtelijke ontwikkeling	Exogeen	Uitstalraam	Creatieve plaats
	Endogeen	Microkosmos	Gemeenschappelijke plaats

- 8 Deze typologie is opgebouwd op basis van twee eigenschappen die kenmerkend zijn voor de productielogica's van een voorziening en die elk twee modaliteiten tegenover elkaar plaatsen. De eerste eigenschap van *politiek-ruimtelijke* aard verwijst naar de vormen van "stadsontwikkeling door middel van cultuur" [Leloup en Moyart, 2014]:
- Een "exogeen model": dit normatieve model beschouwt cultuur als een motor van stadsontwikkeling voor zover de inworteling van een "veralgemeende" cultuur een bron van aantrekking zou zijn (aantrekking van externe bezoekers en activiteiten). Deze vorm van ontwikkeling tracht een grondgebied dus te voorzien van een *collectief symbolisch kapitaal* [Harvey, 2001] dat van a tot z opgebouwd is volgens een logica waarbij bepaalde uitstralingseffecten op sociaal, economisch en stedenbouwkundig niveau geactiveerd worden. Volgens een top-downbenadering zal de culturele voorziening uiteindelijk het traject van een grondgebied bepalen.
 - Een "endogeen model": dit territoriale model beschouwt cultuur als een motor van stadsontwikkeling voor zover de activering van plaatselijke materiële en immateriële hulpbronnen, namelijk kennis, erfgoed, tradities, creatieve uitingen en lokale eigenheden, een middel zou zijn om een lokale identiteit (opnieuw) te bevestigen [Baily, Miles, Stark, 2004; Garcia, 2004]. Deze vorm van stadsontwikkeling tracht dus een *collectief symbolisch kapitaal* [Harvey, 2001] te stimuleren volgens een logica van sociale productie van de ruimte. Volgens een bottom-upbenadering zal het lokale grondgebied uiteindelijk het traject van de voorziening bepalen.
- 9 De tweede eigenschap van *sociaal-ruimtelijke* aard verwijst naar de mate van opname van de voorziening in het "gemeenschapsleven" van de wijk [Ledrut, 1968, geciteerd in Grafmeyer, 2006: 30], namelijk de plaatselijke verenigingen in diverse sectoren. Deze

eigenschap bepaalt de mate van afsluiting/openstelling van de voorziening ten aanzien van haar directe omgeving, wat bijgevolg wijst op de mate van territoriale verankering [Auclair, 2006, 2011].

- Zwakke opname: de voorziening ontwikkelt zich autonoom ten opzichte van de rest van de wijk, waardoor ze door de bewoners gepercipieerd kan worden als een *niet-territoriaal gebonden* plaats.
- Sterke opname: de voorziening is mede-ontwikkeld voor/met de wijk, waardoor ze gepercipieerd wordt als een geschikte *leefomgeving* voor op zijn minst een deel van de buurtbewoners.

- 10 In Tabel 2 vatten we kort de logica's van deze vier ideaaltypes samen, die we verduidelijken met enkele internationale voorbeelden.

Tabel 2. Samenvatting van de sociaal-ruimtelijke logica's en voorbeelden voor elk ideaaltype

Ideaaltype	Sociaal-ruimtelijke logica	Voorbeelden
Voorziening als uitstralraam	Een symbool van de stedelijke regeneratie (stadsniveau) en/of een hoeksteen van een vastgoedproject (wijkniveau) wegens het potentieel op het vlak van "re-imaging" [Bianchini & Parkinson, 1993] en het aantrekkende voetlichteffect (toeristen en inwoners) voor een grondgebied.	Guggenheim (Bilbao), Tate Modern (Londen), MAXXI (Rome), Louvre-Lens (Parijs), MuCEM (Marseille), Museum aan de Stroom (Antwerpen), enz.
Creatieve voorziening	Een medium voor de integratie van de wijk in de "culturele verstedelijking" van de stad (een nieuwe grootstedelijke centraliteit) door de encensering van een globale en creatieve levenskwaliteit [Vivant, 2009; Djament-Tran & Guinand, 2014].	La Piscine (Roubaix), Les Maisons Folies (Rijssel), Lieu Unique (Nantes), Can Ricart (Barcelona), CentQuatre (Parijs), The Hangar (Milaan), enz.
Gemeenschappelijke voorziening	Een medium voor de bijdrage van de wijk aan zijn eigen ontwikkeling ("buurtburgerschap") door de opbouw van een territoriale identiteit, een catharsiservaring (individuele en/of collectieve uitdrukking) en sociale en/of interculturele banden [Auclair, 2006, 2011].	Mac/Val (Vitry-sur-Seine), Mains d'œuvre (Saint-Ouen), Culture Commune (Loos-en-Gohelle), Ateneu Popular (Barcelona), Paroles d'ExcluEs (Montréal), enz.
Voorziening als microkosmos	Een medium voor de "herterritorialisering" [Lucchini, 2012] van een stadsruimte bestemd voor de creatie en/of verspreiding van kunst. Kunstbeoefening is een doel op zich (geen instrument, in tegenstelling tot de andere ideaaltypes).	Atelier Mommén (Brussel), Brise-Glace (Grenoble), Les Frigos (Parijs), enz.

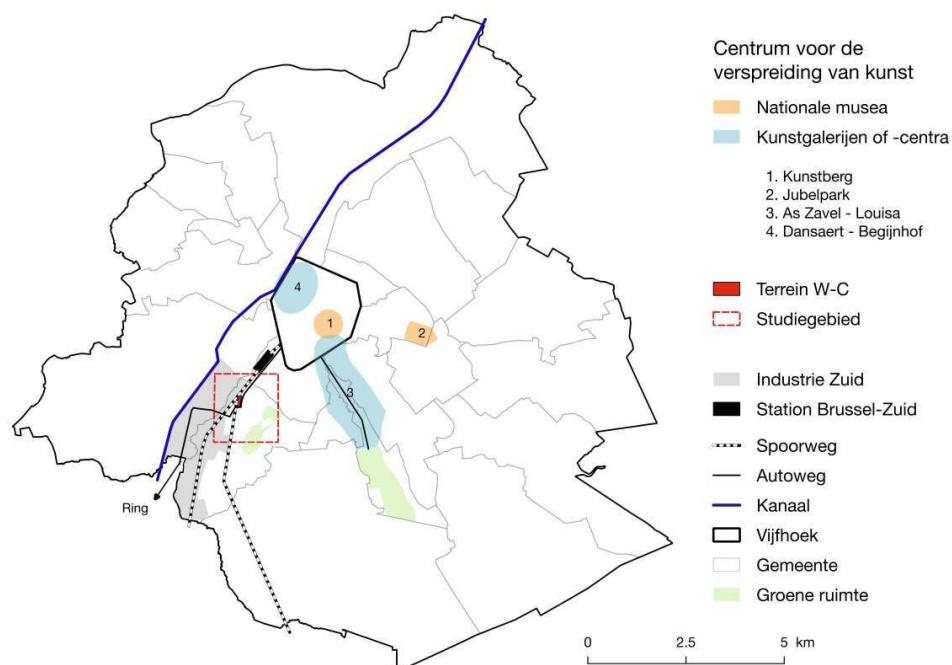
- 11 Dit theoretische kader is uiteraard geen vaststaand gegeven: een voorziening kan overeenstemmen met meerdere ideaaltypes. Hier zijn drie verklaringen voor. Ten eerste, de heteronomie van het hedendaagse cultuurbeleid [Hélie, 2009], die de productie van hybride culturele voorzieningen bevordert. Met andere woorden, cultuurinstellingen met multisectorale, meerschallige en soms contradictorische uitdagingen, zoals toeristische en grootstedelijke aantrekkelijkheid, bemiddeling en sensibilisering van de lokale bevolking voor kunst, kunstcreatie en stadsmarketing. Ten tweede, de mechanismen voor instrumentalisering en/of institutionalisering van de *endogene* cultuur ("off-cultuur" of sociaal-culturele activiteiten) met het oog op maatschappelijke pacificatie en/of financiële overleving [Vivant, 2007, 2009]. Ten derde, de ontwikkeling van de werkingsmodaliteiten van de voorziening bepaald door de stedelijke actoren en dynamieken zowel op wijk- als op stadsniveau in een dialectische relatie met het grondgebied [Grésillon, 2011; Lucchini, 2012; Djament-Tran en Guinand, 2014]. We gaan er

dus van uit dat een voorziening in de loop van haar werking kan neigen tot het ene of het andere ideaaltype.

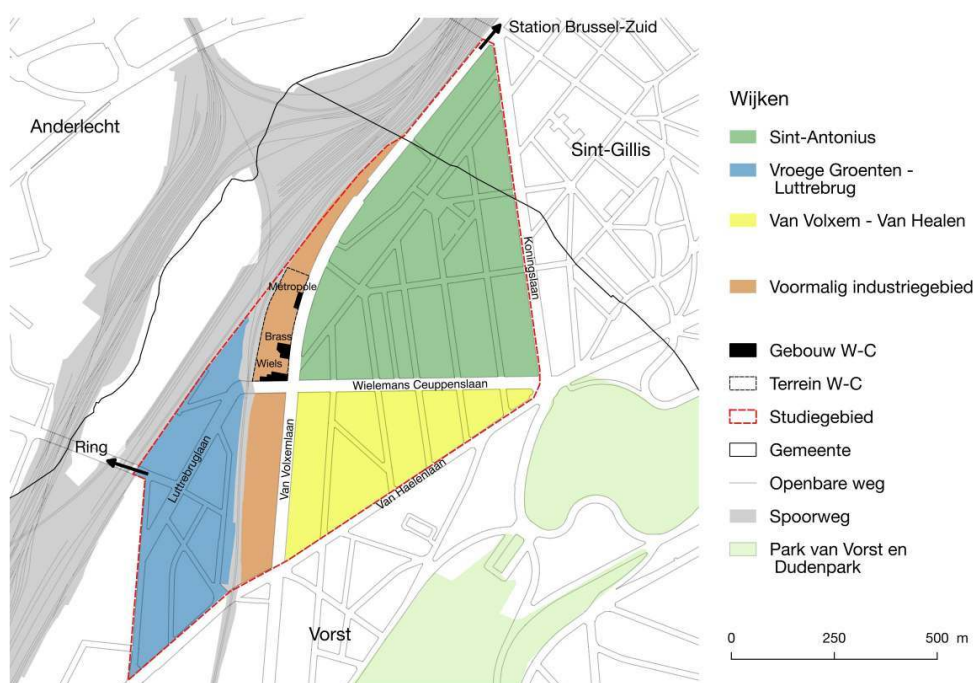
2. Laag-Vorst: een volkswijk “met een gebrekkig imago” en in volle “herwaardering”

- 12 WIELS is gevestigd in een iconisch gebouw (“Blomme”, naar de naam van de architect), dat vroeger deel uitmaakte van brouwerij Wielemans-Ceuppens, en is gelegen in een pericentrale wijk van laag-Vorst, buiten de gebieden waar gebruikelijk kunst verspreid wordt in Brussel (Figuur 3). Het terrein van Wielemans-Ceuppens van 2,5 hectare ligt langs de spoorweg en op het kruispunt van drie belangrijke wegen: de Van Volxemlaan, de Wielemans-Ceuppenslaan en de Luttrebruglaan. Deze lanen structureren laag-Vorst in het collectieve geheugen³ in drie afzonderlijke wijken: de Sint-Antoniuswijk die gebrandmerkt is door zijn imago van immigrantenwijk, wat tot uiting kwam en verergerd werd door de opstanden in de jaren 1990, de Vroege Groenten-Luttrebrugwijk die lange tijd verwaarloosd is wegens de omsluiting van de wijk in de industriezone door twee spoorwegen, en het deel van de wijk Van Volxem-Van Haelen dat dient als *overgangsgebied* (qua dichtheid, sociaal-economische kenmerken en bebouwing) tussen de volkswijken van laag-Vorst en de welgesteldere wijken van hoog-Vorst.
- 13 Het studiegebied (Figuur 4) vertoont dus kenmerken die overeenstemmen met de verbannen wijken van de “arme sikkel” in Brussel [Kesteloot *et al.*, 1998; Romainville, 2015]: een hoge dichtheid (17 266 inw./km²) die flink boven het gewestelijke gemiddelde (7 209 inw./km²) ligt, een jonge bevolking (27 % is tussen 0 en 17 jaar en 19 % tussen 18 en 29 jaar), een laag aangegeven mediaan inkomen (15 813 €, ruim onder het gewestelijke gemiddelde van 18 941 €) en een hoog werkloosheidscijfer (34 % tegenover 23 % als gemiddelde in het BHG), vooral bij jongeren (48 % tegenover 38 % als gemiddelde in het BHG)⁴. Gezien de grote grondreserve (voormalig industriegebied) kennen deze wijken trouwens sinds het begin van de 21de eeuw een golf van privérenovaties, die in 2006 in een stroomversnelling kwam na een openbare investering in de wijk: Huis van Culturen in Sint-Gillis (2006), WIELS (2007), BRASS (2008) en verschillende projecten in het kader van de opeenvolgende wijkcontracten Sint-Antonius (2008-2014) en Vroege Groenten-Luttrebrug (2009-2015). Tot slot wijzen we op de functie van het studiegebied als *toegangspoort* (halverwege ring west en het stadscentrum en vlak bij het station Brussel-Zuid) en op de nabijheid van Sint-Gillis, een gemeente in volle gentrificatie die bekendstaat om haar sterke kunstenaarsconcentratie [Debroux, 2013].

Figuur 3. Schematisch plan van het terrein van Wielemans-Ceuppens op schaal van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest

Figuur 4. Het studiegebied met de verschillende wijken

3. Traject van de voorziening en ontwikkeling van de relatie met de wijk

3.1. Methodologie

- 14 Tijdens het veldonderzoek maakten we een onderscheid tussen de productielogica's van de voorziening (2000-2006), die we bestudeerden op basis van de strategieën van actoren, en de werkingslogica's 2007-2016), die we bestudeerden vanuit drie verschillende invalshoeken:
- de ontwikkeling van de relatie met de buurtbewoners: analyse van de band met de plaatselijke bevolking vanuit het oogpunt van WIELS (analyse van het programma/bezoekersaantallen) en vanuit het oogpunt van de wijk (via de plaatselijke sociaal-culturele verenigingen die al dan niet samenwerken met WIELS);
 - de ontwikkeling van de relatie met de vastgoedsector: analyse van de vastgoedprojecten van een bouwpromotor die beschouwd wordt als de belangrijkste speler in het project "Wiels": JCX Immo⁵;
 - de ontwikkeling van de verstedelijkingslogica's: analyse van de vorming van een mogelijke culturele en/of *creatieve* pool (uitstralingseffecten op het vlak van cultuur- en kunsthuisen en zogenaamde "creatieve"⁶ economische activiteiten).
- 15 Aangezien er maar weinig ruimtelijke statistieken over het publiek van de verschillende activiteiten van WIELS voorhanden zijn, voerden we een hoofdzakelijk kwalitatieve analyse uit. Voor die analyse werden verschillende methodes toegepast: semigestructureerde interviews (actoren aan de basis van het project "Wiels", huidig team van WIELS, schepen van stedenbouw in Vorst en negen buurtverenigingen), informele gesprekken (vastgoedkantoor "Wiels", vijf vroegere handelaars en vijf nieuwe werknemers in de wijk), een analyse van de grijze literatuur en persberichten, veldinspecties en een cartografische analyse (vastgoedprojecten, nieuwe kunsthuisen en nieuwe *creatieve* activiteiten), een analyse van documenten die de wijk promoten (vastgoedprojecten, gemeentelijke projecten en *creatieve* activiteiten) en niet-deelnemende waarnemingen tijdens de activiteiten van WIELS en de sfeer in de wijk.
- 16 Uiteindelijk hebben we de ontwikkeling van de relatie tussen WIELS en de wijken in laag-Vorst kunnen interpreteren door de gekruiste toepassing van meerdere kwalitatieve methoden.

3.2. Ontstaan van het project Wiels: een combinatie van belangen van hogerop

- 17 De komst van het centrum voor hedendaagse kunst in deze wijk dient beschouwd te worden in een context van herbestemming van industrieterreinen. Een van de grootste brouwerijen van Europa, die aan het eind van de jaren 1970 overgenomen werd door de groep *Artois-Interbrew* (het vroegere *Inbev*), moest in 1988 uiteindelijk de deuren sluiten en werd in de jaren 1990 het toneel van een ingewikkelde vastgoedsituatie. Meerdere Belgische en buitenlandse investeerders hebben er achtereenvolgens gespeculeerd op de herbestemming van het gebied, die in gang gezet werd door een hypothetisch TGV-effect met de bouw van een tertiaire wijk vlak bij het station Brussel-Zuid dat pas "geïnternationaliseerd" was [Van Crieckingen, 2008, 2010]. In de jaren 1990 waren er

nochtans drie beperkingen voor de ontwikkeling van het terrein: de klassering van de drie resterende gebouwen⁷ in 1993, de opdeling van het terrein in percelen (verschillende actoren en onsamenhangende projecten) en vooral de bestemming als industriezone, die inging tegen de ambitie van de bouwpromotoren om er kantoorgebouwen neer te zetten.

- 18 Met het nieuwe gewestelijk bestemmingsplan in 2001, dat het terrein herbestemde als Gebied van Gewestelijk Belang (mix van functies), had men de sleutel tot de omvorming van het terrein in handen. Rekening houdend met de sterke wil van de nieuwe gemeenteraad (2000-2006) om woonzones te maken van de industriezones in Vorst, was de keuze van de culturele bestemming het resultaat van een alliantie tussen de gemeente Vorst, het Gewest en ... een privéactor. In 2001 nodigde de architect-stedenbouwkundige van de gemeente namelijk een bouwpromotor⁸ uit op de site. De uitnodiging leidde tot de overname van meer dan 60% van het terrein door deze bouwpromotor maar ook tot stedenbouwkundige lasten ten belope van 1 miljoen euro voor de renovatie van het gebouw Blomme in ruil voor een bouwvergunning (project voor een complex met kantoren en lofts)⁹. Op die manier heeft die privéactor kunnen profiteren van twee sectorale tekortkomingen. Enerzijds heeft JCX/Blaton een hiaat kunnen vullen in de vastgoedsector dankzij de nieuwe dynamiek van het gemeentelijk (lancering van het dossier EFRO-URBAN II in 2001) en gewestelijk (onteigening/erfpacht van het gebouw in 2002) beleid. Anderzijds heeft de nieuwe vzw “Wiels” (2003), waarvan de bouwpromotor penningmeester is, een hiaat kunnen vullen in de Brusselse cultuursector op het vlak van hedendaagse kunst. De Europese financiering bestond in werkelijkheid trouwens uit twee culturele projecten: enerzijds een kunstencentrum met een internationale uitstraling (productie/verspreiding) in het iconische gebouw Blomme (WIELS) en anderzijds een gemeentelijk cultureel centrum (vorming/sensibilisering) vlak bij de wijk in de gebouwen van de vroegere machine- en brouwerijzaal (BRASS). Aanvankelijk was het de bedoeling dat dit cultureel centrum als schakel zou fungeren tussen de wijk en het kunstencentrum.
- 19 Ondanks een relatief oppervlakkige raadpleging van de plaatselijke verenigingen¹⁰, kunnen we besluiten dat voor het project “Wiels” een top-downaanpak gehanteerd werd, waarbij het Gewest, dat niet bevoegd is voor culturele aangelegenheden, een centrale rol speelde tussen de verschillende actoren. In 2005 werd de vergunning voor de renovatie van het gebouw Blomme toegekend en in 2007 opende WIELS de deuren.

3.3. Ontwerp van een hybride voorziening met ambivalente logica's

- 20 WIELS is een van de weinige bicommunautaire instellingen in Brussel, die steun krijgt van de privésector (nationale en internationale sponsoring) en van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest¹¹. Met het oog op een lokale verankering en een internationale uitstraling kan het gevarieerde programma van WIELS onderverdeeld worden in vier soorten activiteiten: tijdelijke tentoonstellingen die een nationaal en internationaal publiek aantrekken¹² en die geëxporteerd worden naar het buitenland (vooral naar het MoMa in New York), kunstenaarswoningen (acht van de negen kunstenaars zijn buitenlanders), “Kids”-activiteiten rond kunstbemiddeling (stages, filmclub, wekelijkse workshops en kunstinitiatie voor kinderen van zes maanden tot drie jaar) en tot slot sociaal-artistische projecten in samenwerking met plaatselijke verenigingen en scholen. WIELS kan dus omschreven worden als een hybride instelling die het midden houdt tussen een museum, een kunstenaarsatelier en een cultureel centrum. Hoewel de betrokken partijen¹³ luid en duidelijk de “vermenging van volkeren” als oorspronkelijke

doelstelling vooropgesteld hadden, moeten we vaststellen dat de verschillende soorten activiteiten, en hun publiek, zich nauwelijks vermengen. We spreken dus liever van een hybride voorziening met een gevarieerd programma.

- 21 Gezien de overheersende logica's tijdens de ontwerperperiode (2002-2007) kon WIELS beschouwd worden als vervat in een spanning tussen een *voorziening als uitstalraam*, een hoeksteen in een vastgoedstrategie als onderdeel van een gemeentelijke en gewestelijke beleid voor de herwaardering van de wijk, en een *gemeenschappelijke voorziening* als gevolg van de Europese financiering. Het "sociaal en pedagogisch comité" van WIELS stuurde niet alleen een gratis uitnodiging voor de eerste tentoonstellingen naar de plaatselijke verenigingen, maar kwam ook enkele maanden voor de opening van het centrum samen met de plaatselijke verenigingen om een duidelijk beeld te hebben van de behoeften in de wijk. Deze voortijdige openstelling resulteerde meteen in jobs – in werkelijkheid ging het om vrijwilligerswerk met onkostenvergoeding – voor assistentie-, bewakings- en onderhoudsmedewerkers tijdens evenementen. Hoewel de coördinator van het Jeugdhuis van Vorst de positieve gevolgen van de nieuwe werkgelegenheid voor de wijk ziet, kunnen we ons afvragen of die jobs de jongeren op termijn niet in een onzekere situatie duwen.

3.4. De relatie WIELS-Wijk: een specifiek traject?

- 22 In de relatie tussen WIELS en de wijk waarin het kunstencentrum gelegen is, maken we een onderscheid tussen twee periodes: de vestigingsperiode, die gepaard ging met financiële problemen¹⁴, en de verduurzamingsperiode nadat het Brussels Hoofdstedelijk Gewest WIELS eind 2011 gered had van een financiële ondergang [Picqué, 2011].
- 23 In de vestigingsfase leken de financiële crisis en het volkse karakter van de wijk de ambities van JCX Immo getemperd te hebben, zowel op het terrein als in de wijk, en maakte WIELS duidelijk dat het zich wilde openstellen voor de wijk. Want terwijl de paalfundering (vandaar het huidige Wiels-moeras) gelegd werd, besloot de bouwpromotor in 2008 af te zien van het kantoor-loftproject op het terrein van Wielemans-Ceuppens nadat de bankkredieten onverwachts ingetrokken waren. In 2010 mislukte een tweede project in het kader van de "Cultuurpool" op het terrein¹⁵. Toch ging de bouwpromotor achtereenvolgens van start met de renovatie van twee andere naburige industrieterreinen in de Van Volxemlaan, die hij eveneens begin jaren 2000 aangekocht had (Figuur 5): het luxewoningencomplex "Bata" en het complex met middelgrote woningen "Ducuroir" (in samenwerking met Citydev). Gezien de problematische verkoop van de appartementen op plan heeft JCX Immo niet geaarzeld om het imago van WIELS als symbool van de "arty" heropleving van de wijk (Figuur 6) in de verf te zetten, wat blijkt geeft van een verkoopstrategie met als doel de vastgoedreputatie van de wijk te herstellen.

Figuur 5. Op de achtergrond zien we op het gebouw "Métropole" (JCX/Blaton) op het terrein van Wielemans-Ceuppens een affiche die reclame maakt voor de Bata-appartementen en die zichtbaar is vanaf de Van Volxemlaan. Op de voorgrond zijn de affiches van het vroegere project "Van Volxem" (kantoren en lofts) op het terrein bedekt met graffiti, die soms protest uitdrukt ("speculatie").

BRON: EIGEN FOTO (APRIL 2015)

Figuur 6. Reclame voor de Van Volxemwijk door JCX Immo

Le quartier Van Volxem

- > Nouveau cadran culturel émergent à Bruxelles
- > Contrats de quartier

Bata est situé à Forest à 200 m du WIELS. Le nouveau centre des arts contemporains bruxellois, récemment implanté sur le site des anciennes brasseries Wielemans Ceuppens av. Van Volxem, constitue un pôle d'attraction majeur autour duquel architectes, amateurs d'art et galeries ont déjà élu domicile. Le temps est venu de s'installer dans ce quartier en plein essor, à deux pas du Parc Duden, de la gare TGV et du Ring, à proximité du centre ville et des communes animées d'Uccle, de St Gilles et d'Ixelles.

Bron: <http://www.batajcx.be>

- 24 Tegelijkertijd werden de eerste jaren samen met plaatselijke verenigingen specifieke sociaal-artistieke projecten op touw gezet¹⁶ om de erkenning en het vertrouwen van de plaatselijke bevolking te krijgen. Hoewel de openstelling van WIELS ten aanzien van de wijk nu duidelijk voelbaar is bij de buurtbewoners, zal het niet zo eenvoudig zijn om hen op lange termijn aan het centrum te binden gezien de sociaal-symbolische barrières tussen hedendaagse kunst en het publiek.

“Wiels stelt zich open voor de wijk in die zin dat het voor niemand de deuren gesloten houdt. Maar volgens mij zou het meer inspanningen kunnen doen om de buurtbewoners tegemoet te treden en [vooral] samen met hen activiteiten te organiseren, want door de verschillen in cultuur en habitus kunnen moslims geen directe toegang tot die cultuur krijgen.” (coördinator van een islamitisch cultureel centrum).

“Ik vind dat men er één grote Wiels-Brass van had kunnen maken in plaats van deze twee aparte gebouwen. [...] Structurele samenwerkingen zijn ingewikkelder dan mensen vertrouwd maken met hedendaagse kunst, dat is een werk van lange adem.” (directrice van een buurthuis, 2015)

- 25 Voorts geven de aangesproken verenigingen en buurtbewoners blijk van gemengde gevoelens: enerzijds zijn ze fier omdat het imago van de wijk opgekrikt wordt, anderzijds voelen ze zich geïntimideerd door de komst van een nieuw, welgestelder volk (bezoekers, bewoners en werknemers) in de wijk.

“Wiels is in de wijk aangemeerd als een groot schip, want het komt niet tegemoet aan de hoofdbehoeftes van de wijk. Maar ze [het team van WIELS] hebben ons [het jeugdhuis] op de voorgrond geplaatst en de beleidsinteresse voor de wijk en de plaatselijke verenigingen aangewakkerd. (coördinator van een jeugdhuis, 2015)

“Wiels biedt een te conceptuele kunstvorm [voor ons publiek] en trekt bijgevolg een te elitair [en grootstedelijker] publiek aan.” (sociaal-artistieke coördinatrice van een buurthuis, 2015)

26 WIELS houdt echter rekening met deze ambivalentie:

“Tijdens de opening van Wiels zei een jongen uit de wijk me: “Ik wist dat er mensen bestonden die zo gekleed zijn, ik had ze al op tv gezien, maar nu zie ik ze ook eens in het echt.” [...] Het is een beetje de uitdaging om de interesse van lagergeschoolden voor een geavanceerde cultuurinstelling te wekken, maar tegelijkertijd is dat een beetje schizofreen bij hedendaagse kunst ...” (directrice van de dienst Educatie & Publiek WIELS, 2015)

Tabel 3. Ontwikkeling van de sociaal-artistieke en educatieve activiteiten

	Sociaal-artistieke activiteiten*		Kids-activiteiten*	
	<i>Eenmalig**</i>	<i>Structureel**</i>	<i>Eenmalig</i>	<i>Structureel</i>
2009-2012	5	3	1	3
2013-2016	2	5 (+2)	3	7 (+4)

***SOCIAAL-ARTISTIEKE ACTIVITEIT: ACTIVITEIT IN SAMENWERKING MET EEN SOCIAAL-CULTURELE VERENIGING UIT DE WIJK; KIDS-ACTIVITEIT: BETALENDE ACTIVITEIT EN/OF IN SAMENWERKING MET GROOTSTEDELIJKE ACTOREN**

****EENMALIG: EEN ACTIVITEIT DIE NIET HERHAALD WORDT (ÉÉN EDITIE); STRUCTUREEL: EEN ACTIVITEIT DIE WEKELIJKS EN/OF JAARLIJKS GEORGANISEERD WORDT (MEERDERE EDITIES)**

Bronnen: www.wiels.org (archief “Evenementen”)

- 27 In de verduurzamingsfase lijkt WIELS geleidelijk uit te groeien tot een *creatieve* voorziening, waarvan de interacties met de stad de overhand hebben op die met de wijk. Eerst en vooral zien we een verandering in het programma (Tabel 3). Met de inkrimping van meerdere financieringen waarvan sociaal-artistieke projecten afhankelijk zijn (gemeenschappen, Nationale Loterij en vooral het einde van het Wijkcontract Sint-Antonius) sinds 2013¹⁷, lijken er minder sociaal-artistieke projecten georganiseerd te worden en meer educatieve Kids-activiteiten, die een grootstedelijker publiek aantrekken. Dergelijke bemiddelingsactiviteiten komen makkelijker in aanmerking voor een financiering door de deelnemers zelf en/of privésponsors.
- 28 We kunnen deze programmabreuk verduidelijken met het project rond de omheining tussen WIELS en BRASS: terwijl dit project in 2013 nog het voorwerp was van een coproductie met jongeren uit de wijk in samenwerking met een buurthuis (Figuur 7), werd het in 2015 vervangen door een productie van een kunstenaar die zich recent gevestigd had in de wijk (Figuur 8).

Figuur 7. Project "Murmuur" in het kader van het Wijkcontract Sint-Antonius (2013)

Bron: www.wiels.org

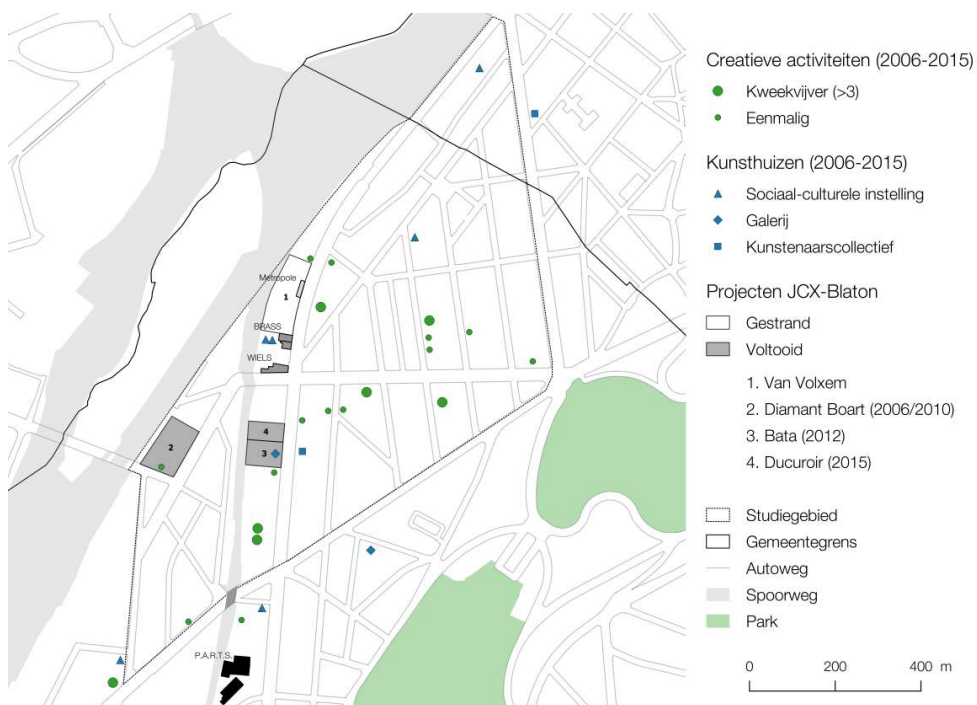
Figuur 8. Inhuldiging van de "Palissade Obetre" in aanwezigheid van de kunstenaar en de burgemeester van Vorst

BRON: EIGEN FOTO (APRIL 2015)

- 29 Tegelijkertijd wordt WIELS het symbool van een dialoog tussen zowel openbare als privéactoren over een nieuwe grootstedelijke centraliteit – de nieuwe Wiels- of Van Volxemwijk – op basis van een cultureel en creatief imago. Daarvan getuigen tal van documenten en culturele evenementen: het Masterplan van het GGB 7 “Van Volxem, cadran artistique émergent” [MSA op verzoek van JCX Immo, 2009], de promotionele documenten van JCX Immo (Figuur 6), het verslag “Quartier-Midi” [ARAU, ADT, 2012], de beschrijving van de wijk door de nieuwe incubators voor *creatieve* ondernemingen (website), de *Kunst Promenade* georganiseerd door de Nederlandstalige aangelegenheden van de gemeente Vorst (2013) en het *Kunstenaarsparcours Sint-Gillis/Vorst* (2014 en 2016). Met deze dialoog wil men de vele uitstralingseffecten, zoals aangekondigd bij de opening van WIELS, onder de aandacht brengen en zelfs versterken.

Figuur 9. Ligging van de projecten van JCX Immo, de kunsthuizen en de creatieve activiteiten (die tussen 2006 en 2015 gelanceerd zijn en in 2015 nog altijd bestonden)

- 30 Hoewel de wijk geleidelijk verrijkt wordt met nieuwe kunsthuizen en *creatieve* activiteiten (Figuur 9), lijkt WIELS een secundaire – en moeilijk meetbare – rol te spelen ten aanzien van andere factoren zoals de lage huurprijzen¹⁸, de grote leegstand, de strategische ligging en het stedelijk herwaarderingsbeleid. De dansschool *P.A.R.T.S.* en de studio *nWave Digital* – twee activiteiten met een internationale uitstraling – waren al geruime tijd voor de komst van WIELS gevestigd in de wijk. De nieuwe activiteiten zijn trouwens zelden zichtbaar vanaf de openbare ruimte omdat ze ondergebracht zijn binnen een huizenblok (garagepoort, hek, enz.) wegens hun “off”-karakter [Vivant, 2007] of met het oog op beveiliging (Figuur 10). Bij die gebrekkige zichtbaarheid komt nog de afwezigheid van een commerciële dynamiek om tegemoet te komen aan de vraag van de bezoekers van WIELS en van de nieuwe gebruikers van de wijk (werknemers en inwoners). Voor velen van hen vormt alleen de brouwerijzaal van WIELS (café-restaurant en boekhandel) een uitzondering. Er is dus een kloof tussen de dialoog van een nieuwe “creatieve en culturele

dynamiek” tussen bepaalde actoren en de realiteit in de wijk (werkelijke sfeer en zichtbaarheid).

Figuur 10. “Garagepoort” van atelier/galerij L’Appat (links boven), het architectenbureau R2D2 binnen een huizenblok (rechts boven) en de beveiligde ingang van de incubator “Workspaces” binnen een huizenblok (onder)

BRONNEN: EIGEN FOTO'S (FEBRUARI 2015)

Besluit

- 31 Hoewel het schema met de vier ideaaltypes helpt om de analyse te structureren, heeft de veldstudie uiteindelijk een hybride cultuurinstelling aan het licht gebracht, waarvan de relatie met de omgeving veranderde in de loop van haar werking. Van voorziening als uitstalraam in de ontwerpfase en gemeenschappelijke voorziening gedurende de eerste jaren na de opening is WIELS vandaag uitgegroeid tot een *creatieve* voorziening, zonder daarom de logica's van de twee vorige ideaaltypes volledig uit te wissen. De heersende sociaal-ruimtelijke logica's met betrekking tot WIELS overlappen elkaar en ontleen elementen aan de verschillende ideaaltypes: als gemeenschappelijke voorziening bijvoorbeeld biedt het centrum de buurtbewoners nieuwe sociaal-artistieke activiteiten, terwijl het als uitstalraam zorgt voor een opgekrikt imago voor dit stadsdeel dat door bepaalde vastgoedontwikkelaars ingenomen is.
- 32 Gezien de hybride aard van zo'n voorziening in een volkswijk en van de betrokken activiteiten en actoren, kunnen we ons afvragen welke spanningen tussen de verschillende sociaal-ruimtelijke logica's heersen en wat de maatschappelijke gevolgen op langere termijn zullen zijn voor de nabije omgeving. De verduurzaming en het evenwicht tussen die logica's hangt af van de stedelijke context, op niveau van zowel de

gemeente als de grootstad, namelijk de actoren, het type en het structurele karakter van de financieringen, de opname van de voorziening in stedenbouwkundige projecten en instrumenten, de grootstedelijke culturele en artistieke dynamiek en de sociaal-economische conjunctuur. Door de heersende logica's in evenwicht te brengen, kan de dialectische relatie tussen de voorziening en haar omgeving bijgevolg een andere impact hebben op de plaatselijke bevolking en functies.

- 33 In het geval van WIELS lijken de veranderingen die zich voordoen in zijn sociale en bebouwde omgeving een gentrificatie van de wijk aan te kondigen. Want hoewel de logica's van de voorziening als uitstalraam en de gemeenschappelijke voorziening respectievelijk als gevolg hebben dat ze deze pericentrale industriewijk in de schijnwerper plaatsen terwijl de instelling relatief vreedzaam verankerd raakt in een volkswijk, heeft de *creatieve* logica, die recenter ontwikkeld werd, als structureler gevolg dat er in laag-Vorst nieuwe, welgesteldere inwoners aangetrokken worden maar ook nieuwe activiteiten die weliswaar weinig werkgelegenheid scheppen. De komende stadsprojecten bevestigen trouwens dat dit proces zich zal voortzetten: het nieuwe vastgoedproject "Van Volxem Housing" op het terrein van Wielemans-Ceuppens (tien gebouwen met een capaciteit van 229 woningen), het nieuwe (gewestelijke) stadsvernieuwingscontract "SVC Koningslaan" (waarvan de perimeter het centrum voor hedendaagse kunst verbindt met de gemeente Sint-Gillis en het station Brussel-Zuid) en het toekomstige Duurzame Wijkcontract "DWC Wiels". Tien jaar na de officiële opening van het centrum lijkt het echter nog te vroeg om te bepalen of WIELS de rol van "bruggenhoofd voor selectieve verstedelijking" [Djament & Guinand, 2014] of een "voorbode van de gentrificatie" [Clerval, 2013] op zich neemt in een pericentraal volksgebied dat tegenwoordig volop de interesse wekt van openbare en privéactoren voor stadsproductie in Brussel.

BIBLIOGRAPHIE

AUCLAIR, Élisabeth, 2006. Comment les arts et la culture peuvent-ils participer à la lutte contre les phénomènes de ségrégation dans les quartiers en crise ? In: *Hérodote*. 2006. Vol. 3, nr. 122, pp. 212-220.

AUCLAIR, Élisabeth, 2011. Revenir vers les habitants, revenir sur les territoires. In: *Développement durable et territoires* [online]. 2011. Vol. 2, nr. 2, mei 2011 [geraadpleegd op 30 december 2016]. Beschikbaar op: <http://developpementdurable.revues.org/8946>

BAILEY, Christopher, MILES Steven en STARK Peter, 2004. Culture-led urban regeneration and the revitalization of identities in Newcastle, Gateshead and the North East of England. In: *International Journal of Cultural Policy*. 2004. Vol.1, nr. 10, pp. 47-65.

BIANCHINI, Franco en GHILARDI, Lia Santacattarina, 1997. *Culture et quartier - Rapport comparatif*. In: *Rapport du conseil de la coopération culturelle*. 1997. Raad van Europa, Vol. 2, p.49.

- BIANCHINI, Franco, 1993. Remaking European cities: The role of cultural policies. In: BIANCHINI Franco en PARKINSON, Michael (ed.), *Cultural Policy and Urban Regeneration. The West European Experience*. Manchester: University Press. pp. 1-20.
- BRUSSELS HOOFDSTEDELIJK GEWEST, CENTRE POMPIDOU, 2016. Cultuurpool Citroën. Persbericht [online], 29 september 2016 [geraadpleegd op 29 december 2016]. Beschikbaar op: <https://visit.brussels/binaries/content/assets/pdf/2016-09-29-dp-pole-culturel-citroen.pdf>
- CLERVAL, Anne, 2013. *Paris sans le peuple - La gentrification de la capitale*. Parijs: La Découverte, Hors collection Sciences Humaines, pp. 187-192.
- COLOMB, Claire, 2011. Culture in the city, culture for the city: the political construction of the trickle-down in cultural regeneration strategies in Roubaix, France. 2011. In: *Town Planning Review*, Vol. 82, nr. 1, pp. 77-98.
- DEBERSAQUES, Simon, 2015. *Evolution socio-spatiale d'un quartier populaire associée à l'implantation d'un équipement culturel. Le cas du Centre d'art contemporain WIELS, à Forest (Bruxelles)*. Eindwerk in geografische wetenschappen. Brussel. Université Libre de Bruxelles.
- DEBROUX, Tatiana, 2013. Les territoires créatifs : quelques notions théoriques et une analyse bruxelloise. In: *Territoire en mouvement*. 2013. Vol. 2, nr. 19-20, pp. 40-59.
- DECOLY, Jean-Michel en VAN CRIEKENGEN, Mathieu, 2009. Plan voor de Internationale Ontwikkeling van Brussel (PIO). In: *Brussels Studies* [online], Algemene collectie, nr. 25. [Geraadpleegd in december 2016]. Beschikbaar op: www.brusselsstudies.be
- DJAMENT-TRAN, Géraldine en GUINAND Sandra, 2014. La diffusion des grands équipements culturels, vecteur de métropolisation des quartiers populaires ? In: *Belgeo* [online]. 2014. nr. 1 [Geraadpleegd op 30 december 2016]. Beschikbaar op: <http://belgeo.revues.org/12737>
- DUPLAT, Guy, 2009. Moment de vérité pour le Wiels ? In: *La libre* [online]. 15 december 2009 [geraadpleegd op 15 februari 2015]. Beschikbaar op: <http://www.lalibre.be/culture/politique/moment-de-verite-pour-le-wiels-51b8b420e4b0de6db9b953c6>
- EUROPEAN ECONOMIC AND SOCIAL COMMITTEE (EESC), 2016. *Culture, Cities and Identity in Europe* [online]. Beschikbaar op: <http://www.eesc.europa.eu/resources/docs/qe-01-16-463-en-n.pdf>
- GARCIA, Beatriz, 2005. Deconstructing the City of Culture: The Long-term Cultural Legacies of Glasgow 1990. In: *Urban studies*. 2005. Vol. 42, nr. 5-6, pp. 841-868.
- GEWESTELIJK ONTWIKKELINGSPLAN (GewOP), 2002. Brussel. Beschikbaar op: <https://urbanisme.irisnet.be/lesreglesdujeu/les-plans-strategiques/le-plan-regional-de-developpement-prd/le-prd-de-2002-1>
- GRAFMEYER, Yves, 2007. Le quartier des sociologues. In: AUTHIER Jean-Yves, BACQUE Marie-Hélène, GUERIN-PACE France (Ed.), 2007. *Le quartier : Enjeux scientifiques, actions politiques et pratiques sociales*. Parijs: La Découverte, pp. 21-31.
- GRESILLON, Boris, 2011. La reconversion d'un espace productif au cœur d'une métropole : l'exemple de la Friche de la Belle de Mai à Marseille. In: *Rives*. 2011. Nr. 38, pp. 87-101.
- HARVEY, David, 2001. *Spaces of capital: towards a critical geography*. New York: Routledge, pp. 394-411.
- HELIE, Thomas, 2009. *Des politiques culturelles de façade ? Les effets sociaux ambivalents des opérations de régénération urbaine par la culture*. Grenoble. Colloquium AFSP - Thématisch onderdeel nr. 26: De dubbelzinnigheden van de openbare actie ten aanzien van sociaal-ruimtelijke ongelijkheden. Staat van de Franstalige werkzaamheden ten opzichte van "Urban Studies".

JOBERT, Bruno en THERET, Bruno, 1994. *Le tournant néolibéral en Europe. Idées et recettes dans les pratiques gouvernementales*, Parijs: L'Harmattan.

KESTELOOT, Christian, MISTIAEN, Pascale en DECROLY, Jean-Michel, 1998. La dimension spatiale de la pauvreté à Bruxelles : indicateurs, causes et stratégies locales de lutte contre la pauvreté. In Vrancken Jan, Vanhercke Bart, Carton Luc, Van Menxel Gerard (Ed.), 20 jaar OCMW: naar een actualiserend van het maatschappijproject . Leuven: Acco. pp. 123-153.

LELOUP, Fabienne en MOYART, Laurence, 2014. Mons, capitale européenne de la culture en 2015 : deux modèles de développement par la culture. In: *Revue d'Économie Régionale & Urbaine*. 2014. nr. 5, pp. 825-842.

LUCCHINI, Françoise, 2012. La fabrique des lieux : réappropriation des lieux par la culture. Rouen. Actes du Colloque International Pluridisciplinaire : De la Friche industrielle au lieu culturel. pp. 9-22.

LUSSO, Bruno, 2009. Les musées, un outil efficace de régénération urbaine ? Les exemples de Mons (Belgique), Essen (Allemagne) et Manchester (Royaume-Uni). 2009. In: *Cybergéo*, European Journal of Geography, Espace, Société, Territoire, document 436.

MILES, Malcom, 2005. Interruptions: Testing the Rhetoric of Culturally Led Urban Development. In: *Urban Studies*. 2005. Vol. 5/6, nr. 42, pp. 889-911.

MSA, 2009. *Masterplan van het GGB 7 "Van Volxem, cadran artistique émergent"*. Brussel.

MSA, 2015. *Masterplan van het GGB 7 "Van Volxem"* [online]. Brussel. [Geraadpleegd op 29 december 2016]. Beschikbaar op: <http://www.ms-a.be/les-projets>

ONTWERP VAN GEWESTELIJK PLAN VOOR DUURZAME ONTWIKKELING, 2014. Brussel. Beschikbaar op: http://www.gpdo.brussels/sites/default/files/gpdo_nl_web.pdf

ORGANISATIE VOOR ECONOMISCHE SAMENWERKING EN ONTWIKKELING (OESO), 2005. *La culture et le développement local* [online]. Parijs: OESO. p.171. Beschikbaar op: http://www.sociologia.unimib.it/DATA/Insegnamenti/16_4274/materiale/culture%20and%20local%20development%20francese.pdf

PICQUE, Charles, 2011. WIELS & Het Brussels Hoofdstedelijk Gewest. *Conférence de Presse* [online]. Brussel, 8 juli 2012 [geraadpleegd op 29 december 2016]. Beschikbaar op: <http://charlespicque.info/web/wp-content//2011/07/Dossier-Presse-WIELS-.pdf>

PRICEWATERHOUSECOOPERS (PIO), 2007. *Plan de Développement International de Bruxelles - Schéma de base*, Eindverslag van de Minister-President van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest. Beschikbaar op: <http://www.ieb.be/IMG/pdf/rapport-final-pwc-plan-dev-international-30aout07-2.pdf>

QUARTIERWIELSWIJK, 2016. "Alerte Info - Enquête publique -Marais WIELS – Urgent". In: QuartierWielsWijk [online]. 15 december 2016 [geraadpleegd op 30 december 2016]. Beschikbaar op: <http://www.quartierwielswijk.be/wp/fr/2016/12/alerte-info-enquete-publique-marais-wiels-urgent/>

RAB/KBO, 2009. *Un Plan Culturel pour Bruxelles* [En ligne]. Brussel, Lissa Kinear, beschikbaar op: http://rabbko.be/uploads/Publicationsies/Cultuurplan_Planculturel/plan_culturel_pour_bruxelles_FR.pdf

REIGNER, Hélène, 2011. Equipement. In: Cole Alistair, Guigner Sébastien, Pasquier Romain (ed.), *Dictionnaire des politiques territoriales*. 2011. Parijs: Presses de Sciences Po, pp. 224-230.

ROMAINVILLE, Alice, 2015. *La production capitaliste des logements à Bruxelles. Promotion immobilière et division sociale de l'espace*. Doctoraatsproefschrift in geografische wetenschappen. Brussel. Université Libre de Bruxelles.

TEISSERENC, Pierre, 1997. Le développement par la culture. In: *L'Homme et la société*. 1997. Vol. 125, nr. 3, pp. 107-121.

VAN CRIEKINGEN, Mathieu, 2008. Urbanisme néolibéral et politiques de gentrification : main basse sur le quartier de la gare TGV à Bruxelles. In: *Géo-Regards*. 2008, nr. 1. pp. 113-115.

VAN CRIEKINGEN, Mathieu, 2010. Du vieux vin dans de nouvelles bouteilles ? Une comparaison des opérations de réaménagement des quartiers Nord et Midi à Bruxelles. In: *Belgeo*. 2007. Vol. 2, nr. 13, pp. 49-64.

VERSAEN, Frédérique, 2013. *Getuigenissen/Témoignages – Sociaal-artistieke projecten 2009-2013* [online]. Brussel: WIELS [geraadpleegd op 29 december 2016]. Beschikbaar op: http://www.wiels.org/dbfiles/mfile/1900/1913/WIELS_temoignages_web.pdf

VIVANT, Elsa, 2007. Sécurisation, pacification, animation. L'instrumentalisation des scènes culturelles off dans les politiques urbaines. In: *Terrains & Travaux*. 2007. Vol. 2, nr. 13, pp. 169-188.

VIVANT, Elsa, 2009. *Qu'est-ce que la ville créative ?* Parijs: PUF. pp. 68-78.

NOTES

1. KETTANI, S., LAFFINEUR, T., REGNIERS, M-C. "La ville créative : un cocktail aux ingrédients subtils". In: *Diversity*, Donnons du sens à la ville. April 2011. Brussel: Atenor Group, nr. 2, pp. 4-9.
2. In het kader van het tweede luik van de zesde staatshervorming in 2014 kreeg het Brussels Gewest echter bevoegdheden toegekend voor bepaalde biculturele aangelegenheden van gewestelijk belang, die niet onder de federale staat vallen (nationale musea).
3. Volgens de verschillende interviews. De afbakening van het studiegebied steekt dus af tegen de ruimtelijke vertegenwoordiging van de *wijkmonitoring*: de wijk "Laag-Vorst" en de wijk "Van Volxem-Van Haelen".
4. *Wijkmonitoring* (2012-2013-2014) voor de wijk "Laag-Vorst" (Sint-Antonius en Vroege Groenten-Luttrebrug).
5. De bouwpromotor heeft nooit gereageerd op onze twee verzoeken om een interview, maar we hadden wel een informeel gesprek met de architect (*Art & Built Architect*) van het project "Wiels" en "Van Volxem".
6. Categorisering [Debroux, 2013]: uitgave van culturele goederen; film- en videoactiviteiten; radio- en tv-activiteiten en persagentschappen; detailhandel van boeken, dagbladen en schrijf- en kantoorbenodigdheden; artistieke activiteiten en uitvoerende kunsten; conservator- en bibliotheekactiviteiten; reclameactiviteiten; architectenbureaus.
7. "Blomme" (WIELS), de "machinezaal en de vroegere brouwerijzaal" (BRASS) en "Métropole" (vroegere voorgevel van de ASLK aan het De Brouckèreplein, niet gerenoveerd en eigendom van JCX/Blaton).
8. Gedelegeerd bestuurster van het vastgoedbedrijf JCX en voorzitter van de raad van bestuur van Cit Blaton.
9. Interviews met de schepen van stedenbouw (2000-2006) en de architect-stedenbouwkundige van Vorst (2000-2006), 2015.

10. “Wegens tijdsgebrek bij de opstelling van het EFRO-dossier” (schepen van stedenbouw 2000-2006, 2015).
 11. Vijf geco’s, subsidies voor de vzw’s die het imago van het Gewest helpen bevorderen en de nodige financieringen voor het tweede deel van de renovatie van het gebouw via Beliris (2015).
 12. Hoewel er in 2015 geen statistieken waren over de herkomst van de bezoekers, schatten de ticketverkopers de verdeling als volgt in: 25% buitenlanders, 25% Belgen (buiten het BHG) en 50% Brusselaars (BHG).
 13. Schepen van stedenbouw en architect van de gemeente (2000-2006) en bouwpromotor JCX in de film “Une femme entreprenante” (S. Augustijn, 2004).
 14. Onder meer doordat de Beliris-middelen, die noodzakelijk waren voor de verdere renovatie van het gebouw in 2008, geblokkeerd werden als gevolg van een belangenconflict in de persoon van de bouwpromotor [Duplat, 2009].
 15. Masterplan van het GGB 7 “Van Volxem, cadran artistique émergent” (2009) door het studie bureau MSA op verzoek van JCX Immo.
 16. Magazine WIELS “Getuigenissen/Témoignages – Sociaal-artistieke projecten 2009-2013” [Versaen, 2013].
 17. Interview met de directrice van de dienst Educatie & Publiek WIELS, 2015.
 18. Geen significante stijging op residentieel niveau tussen 2007 en 2015 volgens J-P. Wouters (vastgoedkantoor “Wiels”).
-

RÉSUMÉS

De opening van het eerste Brusselse centrum voor hedendaagse kunst in 2007 in het lager gelegen deel van de gemeente Vorst, dat zich kenmerkt door een industrieel stadsweefsel en sociaal-economische onzekerheid, lijkt voor deze wijk het begin van een nieuw tijdperk ingeluid te hebben. WIELS omschrijft zichzelf als “een internationaal laboratorium voor de creatie en de verspreiding van hedendaagse kunst”. Aan de hand van een typologie op basis van de internationale literatuur heeft deze studie als doel de logica’s achter de vestiging van deze culturele instelling te toetsen aan de sociaal-ruimtelijke veranderingen die zich voordoen in de wijk sinds het centrum zich er kwam vestigen. In dit artikel trachten we dus te begrijpen aan welke soort(en) van *stadsontwikkeling door middel van cultuur* WIELS bijdraagt. Hoewel WIELS zich aanvankelijk midden in een spanning tussen vastgoedrente en openstelling tot de wijk bevond, is uit de gekruiste toepassing van verschillende kwalitatieve methodes gebleken dat we het centrum onder invloed van enkele tastbare, discursieve elementen vandaag de dag zouden kunnen beschouwen als een van de componenten voor de vorming van een nieuwe *creatieve* grootstedelijke centraliteit.

L’ouverture en 2007 du premier centre d’art contemporain bruxellois dans une portion du bas de la commune de Forest caractérisée par un tissu urbain industriel et une précarité socio-économique semble avoir marqué une ère nouvelle pour ce quartier. Le WIELS se définit comme « un laboratoire international pour la création et la diffusion de l’art contemporain ». À l’aide d’une typologie basée sur la littérature internationale, l’objectif de l’étude est de confronter les logiques sous-jacentes à l’implantation de l’institution culturelle aux transformations socio-spatiales qui se produisent dans le quartier depuis son implantation. Dans cet article, nous cherchons ainsi à comprendre à quel(s) type(s) de *développement urbain par la culture* le WIELS

contribue. En croisant différentes méthodes qualitatives, il en est ressorti que si le WIELS était à l'origine pris au sein d'une tension entre des logiques de rente immobilière et d'ouverture sur son quartier, aujourd'hui, certains éléments tangibles et discursifs inciteraient à voir le WIELS comme une des composantes à la formation d'une nouvelle centralité métropolitaine créative.

The opening in 2007 of the first contemporary art centre in Brussels in the lower part of the municipality of Forest, which is characterised by an industrial urban fabric and socioeconomic insecurity, seems to have marked a new era for this neighbourhood. WIELS defines itself as "an international laboratory for the creation and diffusion of contemporary art". Using a typology based on international literature, the objective of the study is to confront the rationale behind the creation of this cultural institution with the social and spatial transformations which have taken place in the neighbourhood since its establishment. In this article, we attempt to understand how WIELS contributes to *urban development through culture*. By combining different qualitative methods, it is clear that although WIELS was initially caught in a conflict between property income and openness towards its neighbourhood, certain tangible and discursive elements might prompt us to consider WIELS as one of the components in the formation of a new creative metropolitan centrality.

INDEX

Keywords : culture, territorial development, urban renewal, internationalisation, gentrification

Mots-clés : culture, développement territorial, rénovation urbaine, internationalisation, gentrification

Trefwoorden cultuur, territoriale ontwikkeling, stadsvernieuwing, internationalisering, gentrificatie

Thèmes : 1. histoire – culture – patrimoine

AUTEURS

SIMON DEBERSAQUES

Na een master in geografie gehaald te hebben aan de *Université Libre de Bruxelles*, is Simon Debersaques in 2016 begonnen aan een doctoraat aan het *Institut de Gestion Environnementale et d'Aménagement du Territoire* (DGES-IGEAT). Zijn onderzoeksvragen en -interesses zijn gericht op stedelijke en sociale geografie, meer bepaald de logica's en de veranderingseffecten van stadsruimten die in verband gebracht worden met culturele en artistieke actoren, activiteiten, plaatsen en instellingen. Simon.Debersaques[at]ulb.ac.be